

VƏSXANIM ORUCOVA

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNƏ SOSIAL-SİYASİ BAXIŞ

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, deportasiya, etnik təmizləmə, himayə, terror, təcavüz

Ключевая слова: Нагорно - Карабахский конфликт, депортация, этническая чистка, покровительство, террор, агрессия

Key words: Nagorno - Karabakh conflict, deportation, ethnic cleansing, protection, terror and aggression

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mahiyyətini anlamaq üçün problemə tarixi baxımdan yanaşmaq lazımdır. Belə yanaşma və mövcud mənbələr ermənilərin böhtan və yalanlarını ifşa etmək, obyektiv həqiqəti üzə çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Bu gün tarixi faktlar və reallıq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin yaranma səbəblərini və onun doğurduğu sosial nəticələri müəyyənləşdirməyə əsas verir.

Vaxtı ilə rus çarı I Pyotr (1689-1725) cənuba göndərdiyi qasidlərə tapşırırmışdı ki, Rusiyanın dayağı kimi erməniləri bizim torpaqlara gətirmək lazımdır.

Ermənilərin Qarabağa kütləvi axını XIX əsrin əvvəllərinə – rus-İran, rus-türk müharibələri dövrünə təsadüf edir. İran və Rusiya arasında Azərbaycan ərazisinin bölüşdürülməsinə dair 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi imzalandıqdan sonra çar Rusiyası Azərbaycan torpaqlarında bufer zonası yaratmaq məqsədilə «erməni dövləti» qurmaq planını həyata keçirməyə başlamış, Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra 40 min, Ədirnə sülh müqaviləsindən (1829) sonra isə 90 min erməni Ərzurumdan Qafqaza, əsasən Azərbaycana köçürülmüşdür. Bu dövrdə İran və Türkiyədən Azərbaycana köçürülmüş 300 minə qədər erməni İrəvan, Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur, Dərələyəz, Ordubad və digər ərazilərdə yerləşdirilmişdir. Artıq 1886-cı ildə Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzasındakı 326 kənddən 81-i erməni kəndi idi. İrəvan qəzasında əhalinin 66%-ni azərbaycanlılar, 34%-ini isə ermənilər təşkil edirdi. Bu ərazilərdə ermənilərin sayını artırmaq məqsədilə Rusiya hökuməti azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qovmuş, onlar zorakılıq və vəhşiliyin qurbanı olmuşlar.

Bu faktları cənəbi alimlər də təsdiq edir. Belə ki, amerikalı alim Castin Makkartiye görə 1828-1920-ci illərdə çar Rusiyası Qafqazda dayaqlarını möhkəmləndirmək üçün 100 minlərlə erməni Cənubi Qafqazda yerləşdirmişdir (1). Bununla bağlı İran tarixçisi Məhəmməd Hafizzadənin «Qarabağ» adlı kitabında (2001) maraqlı faktlar və fotosəkillər öz əksini tapmışdır. Fotolardan birinin altında «Ermənilərin xəyanəti nəticəsində İran ordusu Gəncə yaxınlığında Rusiya ordusuna məğlub olmuşdur. 13 sentyabr 1826-cı il (1242-ci il)» (2, s. 244) və digər fotonun altında isə «Qırx min erməni İranın fars əyalətlərindən rus ordusunun generalı Lazerevin rəhbərliyi ilə Arazın şimalına köçürülərkən. 1828-ci il (1243-cü il)» sözləri yazılmışdır (2, s. 242).

30 noyabr 1803-cü ildə Sisanovun Gəncə ermənilərinə ünvanlandığı müraciətində deyilirdi: «ümumrusiya taxt-tacının müdafiəsinə qalxan hər kəs özünün və əmlakının təhlükəsiz-

liyinə tam təminat alacaq... Sizə Gürcüstanın hər hansı bir guşəsində Rusiya dövlətinin sakini kimi asudə yaşamaq hüququ veriləcəkdir» (3, s. 598).

Belə himayə sonralar ermənilərin «Böyük Ermənistan» imperiyasını yaratmaq ideyasına təkən vermişdir. Erməni ideoloq və tarixçiləri «Böyük Ermənistan» dövlətini yaratmaq iddiası ilə müxtəlif xarici ölkələrdə milli-mədəni, dini, siyasi, terrorçu təşkilatlar yaratmış, bu məqsədlə erməni diasporu və lobbisinin imkanlarını səfərbər etmişlər.

Köçürülmə və məskunlaşdırma siyasəti nəticəsində müəyyən ərazilərdə əhalinin etnik tərkibi dəyişikliyə uğramışdır. 1823-cü il məlumatına görə Qarabağ vilayətində (Qarabağ xanlığının ərazisi) 20 minə yaxın ailədən 1,5 minini erməni ailələri təşkil etmişdir. 1832-ci ildə Qarabağ əhalisinin 64,8%-i azərbaycanlılardan, 34,8%-i isə ermənilərdən ibarət olmuşdur.

21 mart 1828-ci ildə rus çarı I Nikolay Azərbaycanın İrəvan xanlığını ləğv edərək «erməni vilayəti» adlı yeni bir inzibati ərazi vahidi yaratmış və 1849-cu ildən bu ərazi İrəvan quberniyası adlandırılmışdır.

Ermənilərin Qarabağda məskunlaşmasında dini amilin də müəyyən rolu olmuşdur. Belə ki, vaxtı ilə bu ərazidə xristian dininin yayıldığı Azərbaycan dövləti olan Albaniya dövləti mövcud olsa da, 1836-cı ildə ermənilər Qarabağda alban xristianlığını ləğv etməyə və alban kilsələrinin ermənilərə verilməsinə nail olmuş, hətta yerli albanları erməniləşdirmişlər.

Ermənilərin Qarabağ ərazisinə sonradan gəldiyini təsdiq edən faktlardan biri 1978-ci ildə onların İrandan Azərbaycana köçmələrinin 150 illiyi münasibətilə Qarabağda ucaldıqları abidədir.

XIX əsrin sonlarına doğru ermənilər arzularını reallaşdırmaq məqsədilə bir sıra terrorçu partiyalar (Fransada «Armenikan» (1885); Cenevrədə «Qnçak» (1887) və Tiflisdə «Daşnak-sutyun» (1890)) yaratmışlar. «Dənizdən dənizə» (Aralıq, Xəzər və Qara dəniz) «Böyük Ermənistan» yaratmaq üçün fəaliyyətlərini genişləndirərək etnik təmizləmə əməliyyatına başlamışlar. Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları, terrorçu təşkilatları və separatçı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirilən terror aktları terrorizmin Ermənistanda dövlət səviyyəsində dəstəkləndiyini sübut edir.

200 illik tarixə malik olan və böyük dövlətlərin maraqlarına uyğun həyata keçirilən erməni təcavüzünün genişlənməsi Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistan dövlətinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu fikir müxtəlif mənbələrdə təsdiq olunur (5, 6, 7, 8, 9 və s.).

- «erməni məsələsi» İngiltərə və Rusiyanın Osmanlı imperiyasına qarşı maraqlarına uyğun olaraq gündəmə gəlmişdir;

- Şərqi Anadolu, Şərqi və Qərbi Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı həyata keçirilən soyqırımı çar generallarının dəstəyi ilə reallaşdırılmış və bu siyasət sonralar da davam etdirilmişdir.

Yüzdilliklər ərzində Rusiya imperiyasında yaşayan bütün xalqlar (rus xalqı istisna olmaqla) həm sosial, həm də milli zülmə düşər olmuşlər. İnzibati-amirlik sistemi milli inkişafa əhəmiyyət verməmiş, ümumdövlət mənafeyi adı altında respublikaların müstəqilliyi məhdudlaşdırılmış, suverenlik formal xarakter daşımışdır. Xalqların öz daimi yaşayış yerlərindən didərgin salınması (azərbaycanlılar 1905-1907; 1918-1920; 1948-1953; 1988-ci ildən sonra), müxtəlif millətlərdən olan ziyalıların kütləvi şəkildə məhv edilməsi (sovet dövründə 250 min, o cümlədən 1937-38-ci illərdə 75 min azərbaycanlı öldürülmüşdür) milli ədavətin və ayrışkiliyin yaranmasını, müxtəlif regionlarda milli zəmində münafişlərin dərinləşməsinə şərtləndirmişdir. Qarşıdurma son nəticədə on minlərlə insanın nahaq qanının tökülməsinə, milyonlarla adamın (Azərbaycanda 1 milyondan çox qaçqın və köçkünün) didərgin vəziyyətinə düşməsinə səbəb olmuşdur.

1918-ci ilin martında erməni silahlı birləşmələri 3 gündə təkcə Bakıda 17 mindən artıq dinc əhalini qırmışlar. 1918-20-ci illərdə ermənilər azərbaycanlılar yaşayan 220 kəndi bütünlüklə, 400-dən artıq kəndi isə qismən dağıtmış, əhalisini məhv etmişlər. Ermənistanın Ararat vadisində azərbaycanlılar yaşayan 88 kənddən 69-u viran qoyulmuşdur.

1920-ci ilin dekabrın 1-də bolşevik dekretinə əsasən Zəngəzurun qərb hissəsi – Qafan, Göruş, Sisian və Mehri Ermənistana verilmişdir. 5 iyul 1921-ci ildə RKBP MK-nın Qafqaz Bürosu Dağlıq Qarabağın Azərbaycan ərazisi olması haqqında qərar qəbul etmiş, 7 iyul 1923-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi «Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması haqqında» dekret vermişdir (ərazisi 4.388 kv km: 5 rayon: Əsgəran, Hadrut, Mardakert, Martuni və Şuşa).

1930-cu illərdə Ermənistandakı 1242 kənddən 413 kənddə azərbaycanlılar yaşasa da, 1948-53-cü illərdə SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083, 1948-ci il 10 mart tarixli 754 sayılı qərarı ilə 150 mindən çox azərbaycanlı Ermənistandan kütləvi şəkildə qovulmuşdur. Bu dövrdə 253 kəndin azərbaycanlı əhalisi soyqırımını və deportasiyaya məruz qalmışdır.

Ermənistan Ali Spvetinin 3 yanvar 1935-ci il tarixli fərmanına əsasən Qərbi Azərbaycan torpaqlarındakı 51 toponimin adı dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir. Təkcə 1946-cı ildə Ali Sovetin 8 fərmanı əsasında 80-dən çox qəsəbə və kəndin, 1947-1953-cü illərdə isə azərbaycanlılar yaşayan 60 məntəqənin adı dəyişdirilmişdir.

«Etnik təmizləmə» nəticəsində Ermənistanın 185 yaşayış məntəqəsi boşaldılmış, 250 mindən artıq azərbaycanlı və 18 min kürd öz yurdundan qovulmuşdur. 1988-ci ildə bu əməliyyat nəticəsində 229 nəfər azərbaycanlı (o cümlədən 33 nəfər 70 yaşından yuxarı qoca, 16 nəfər körpə uşaq, 50 qadın) qətlə yetirilmişdir.

20 fevral 1988-ci ildə DQMV-in Xalq Deputatları Sovetinin növbədənəkar sessiyasında vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistana verilməsi ilə bağlı qərar qəbul olunmuşdur. Daha sonra Ermənistan Ali Soveti bu qərarla bağlı qətnamə qəbul etmiş və SSRİ Ali Sovetindən məsələnin müsbət həllinin təmin edilməsi xahiş edilmişdir.

20 avqust 1988-ci ildə «Qarabağ» (Ermənistan) və «Krunk» (Dağlıq Qarabağ) komitələri Stepanakertdə keçirdikləri mitinqdə azərbaycanlıların vilayətdən çıxarılması haqqında qərar qəbul etmişlər. Bu məqsədlə «Qarabağ» komitəsinin yaratdığı silahlı dəstələr əməliyyatları genişləndirmişlər.

Tarixən Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını həyata keçirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında ikinci dünya müharibəsində faşizmin törətdiyi kütləvi qırğınlardan sonra əsrin ən dəhşətli cinayətini – Xocalı soyqırımını törətmişlər. 26 fevral 1992-ci ildə ermənilər 366-cı motoatıcı rus alayının köməyi ilə 10 min əhalisi olan şəhəri talan edib yandırmış, 613 nəfəri (63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca) ağır işgəncələr verilməklə qəddarcasına məhv etmiş, 421 nəfərə xəsarət yetirmiş, 12 75 nəfər itkin düşmüş və girov götürülmüşdür. Bu soyqırım insanlığa qarşı yönəldilmiş ən ağır hərbi cinayətdir. Xocalıdan sonra erməni silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağın onlarla yaşayış məntəqəsini dağıtmış, Meşəli kəndini yer üzündən silmiş, Qaradağlı kəndinin əhalisinin çox hissəsini məhv etmişlər.

1992-ci ilin mayında erməni hərbi birləşmələri Şuşanı ələ keçirməklə faktiki olaraq bütün Dağlıq Qarabağın ərazisini (4400 km²) işğal etmişlər.

Erməni yazıçısı və ideoloqu, Qarabağ hadisələrinin iştirakçısı Zori Balayan «Ruhumuzun dirçəlişi» adlı kitabında Xocalıda törətdikləri soyqırımdan «qürurla» bəhs etmişdir: «Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyə Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş

düşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdim ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq».

Halbuki bu gün ermənilər yalandan və uydurma sənədlərdən istifadə edərək tarixən genosidə uğradıqlarını və zavallı bir xalq olduqlarını dünyaya təlqin edirlər.

Tarixən Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı həyata keçirilən erməni təcavüzü iki qardaş ölkəni bu məsələdə yekdil mövqə nümayiş etdirməyə sövq etmişdir. Bu gün də müəyyən qüvvələr Türkiyə-Azərbaycan məsələsindən istifadə edirlər. Bu istiqamətdə erməni kilsəsi, erməni diasporu və Ermənistan Respublikası vahid mövqedən çıxış edirlər. Odur ki, bu gün Türkiyəyə qarşı təzyiqlər davam edir.

ATƏT-in Minsk qrupunun işgalçı və işğala məruz qalan tərəflərdən kompromis tələb etməsi ermənilərin böyük dövlətlər tərəfindən himayə olunduğunu bir daha sübut edir. Odur ki, ermənilər dünya ictimaiyyətində «məzlum erməni» və «zalım türk» obrazını yaratmaqla məqsədlərinə nail olmağa çalışırlar.

Hərçənd bəzi dövlətlər Xocalı faciəsinə öz münasibətlərini bildirmişlər. Belə ki, 2 fevral 2012-ci ildə Meksika senatının və həmin ildə Pakistan senatının xarici əlaqələr komitəsinin Xocalı ilə bağlı qəbul etdiyi qərarla bu hadisə soyqırım adlandırılmışdır.

Sovet dövründə və müstəqilliyin ilk illərində Ermənistanın dövlət səviyyəsində yeritdiyi təcavüzkar siyasətə Azərbaycan hökuməti vaxtında nəinki cavab verməmiş, əslində həqiqəti dünya ictimaiyyətindən gizlədərək bu ölkə ilə əlaqələri müəyyən vaxta qədər davam etdirmişdir.

Azərbaycanın cəbhədəki hərbi uğursuzluqları milli məsələdə buraxılan kobud səhvlərin, eləcə də Rusiyanın Azərbaycana qarşı qərəzli münasibətinin nəticəsi idi. Nizami ordu yaradılmasına Ermənistanda 1988-1989-cu illərdə başlandığı halda, Azərbaycanda bu işə 1992-ci ildən başlanılmışdı. Digər tərəfdən hərbi sənətini yaxşı bilən zabitlərin son dərəcə azlığı vəziyyəti daha da çətinləşdirmişdi. Halbuki erməni ordusu müasir silahlarla silahlanmış, orduya muzdlu terrorçular cəlb edilmişdi. Rusiya Ermənistanı hər cəhətdən dəstəkləyir, ona öz daimi və strateji müttəfiqi kimi yanaşır (1997-ci ildə bu iki dövlət arasında hərbi müqavilə bağlanmışdı), onu silah və hərbi mütəxəssislərlə təmin edirdi. 1998-ci ildə Rusiya Ermənistanına 1 milyard dollarlıq silah verməklə yanaşı, bu ölkədə özünün 30 minlik ordusunu saxlayırdı.

Moskva mətbuatının məlumatına görə müharibə dövründə Rusiya Ermənistan büdcəsinin 57%-ni ödəyirdi. Mərkəzi mətbuatda ermənilərin güclü mövqeyinin hiss olunduğu bu dövrdə «İzvestiya» qəzetinin redaksiyasında 5, «Trud» qəzetində 7, «Komsomolskaya Pravda» və «Literaturnaya qazeta»nın hər birində 4, «Sovetskaya kultura» qəzetində isə 3 erməni çalışırdı.

1988-ci ilin əvvəlində başlanan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Sovet İttifaqının zəiflədiyi bir vaxta təsadüf etmişdi. Qarabağın yerli soveti Moskvaya müraciət edib vilayətin Ermənistanla birləşdirilməsi tələbini irəli sürdü. Sovetdə azlıq təşkil edən azərbaycanlıların boykot etdiyi səsvermənin nəticəsi Moskvada Siyasi Büro tərəfindən rədd edildi. Bir neçə gündən sonra ermənilər Stepanakertdə talanlar törədərək bir neçə azərbaycanlıyı öldürdülər. Sumqayıt hadisələri ermənilərin planlı siyasətinin acı nəticəsi idi.

1989-cu ilin dekabrında Ermənistan birtərəfli qaydada Dağlıq Qarabağın ilhaqını elan

etdi. 1990-cı ilin yanvarında isə Moskva asayışı bərpa etmək adı altında öz qoşunlarını Azərbaycana göndərdi, dinc əhaliyə divan tutdu və 20 yanvar faciəsini törətdi.

1991-ci ildə Azərbaycan və Ermənistan öz müstəqilliyini elan etdi. Bu vaxtdan Ermənistan Dağlıq Qarabağ ermənilərinə azərbaycanlıların vilayətdən çıxarılmasında hər cür yardım göstərdi. Erməni silahlı qüvvələri hərbi əməliyyatların miqyasını genişləndirərək Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənara çıxdılar.

Qısa müddətdə Ermənistanı Qarabağla birləşdirən Laçın dəhlizi açıldı və Dağlıq Qarabağla həmsərhəd olan 7 strateji rayon ermənilər tərəfindən işğal edildi (Laçın (1875 kv. km) : 18.05.1992; Kəlbəcər (1936 kv. km) : 2.04.1993; Ağdam (1154 kv.km) : 23.07.1993; Füzuli (1112 kv. km) : 23.08.1993; Cəbrayıl (1050 kv. km) : 23.08.1993; Qubadlı (826 kv. km) : 31.08.1993; Zəngilan (707 kv. km) : 29.10.1993).

Beləliklə, hazırda Dağlıq Qarabağ və ona bitişik ərazilərdən başqa Naxçıvan Muxtar Respublikasının işğal olunmuş 2 kəndindən 1-i, Ağdam rayonunun işğal olunmuş 81 kəndindən 80-i, Füzuli rayonunun işğal olunmuş 76 kəndindən 54-ü, Tərtər rayonunun 13 kəndi və Qazax rayonunun işğal olunmuş 12 kəndindən 6-sı hələ də işğal altındadır. Müharibədə 20 min azərbaycanlı şəhid olmuş, 100 min nəfər yaralanmış, 50 min nəfər əlil olmuş, 4852 nəfər (323 qadın, 54 uşaq və 410 qoca) əsir və girov götürülmüşdür. Əsir və girovların həqiqi sayı beynəlxalq humanitar təşkilatlardan gizlədilmiş, onlara qeyri-insani münasibət bəslənmişdir.

Ermənilərin hərəkətləri bütün beynəlxalq qanun və qaydalardan kənara çıxmış və bu münasibətə dərinləşərək iki dövlət arasında elan olunmamış müharibəyə çevrilmişdir. Nəticədə Ermənistan Azərbaycan torpaqlarının dördü birini işğal etmişdir.

1993-cü ildən BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü dəfələrlə pisləmiş (822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələr), dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı prinsipinə hörmət bəslədiyini və ərazilərin zorla ələ keçirilməsinə qarşı barışmaz mövqedə durduğunu bəyan etmişdir. Ermənistan öz mövqeyi ilə Cenevrə Konvensiyasının tələblərini kobud şəkildə pozmuşdur.

25 yanvar 2005-ci ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının qış sessiyasında Dağlıq Qarabağ üzrə xüsusi məruzəçi Devid Atkinsonun hazırladığı məruzə əsasında qətnamə qəbul edilmiş və bu sənəddə AŞ-ın üzvü olan dövlətin xarici əraziləri işğal etməsi həmin dövlətin bu təşkilat qarşısında götürdüyü öhdəliyi pozması, güc vasitəsilə ilhaq cəhdi pislənmişdi.

Lakin buna baxmayaraq, dünya ictimaiyyətində mövcud hadisələr haqqında reallıqdan tamamilə uzaq təsəvvürlərin formalaşmasında və beynəlxalq rəyin yaranmasında erməni lobbisinin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Halbuki bu dövrdə Azərbaycan lobbisi çox zəif və qeyri-fəal olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, ABŞ və Qərbin mətbuat orqanları törədilən vəhşiliklərdə hər iki tərəfi təqsirkar saymışlar.

Beləliklə, XX əsrin əvvəlindən indiyədək 500 mindən artıq azərbaycanlı ermənilər tərəfindən öldürülmüş, azərbaycanlıların yaşadığı 6 min kv. km ərazi zorla boşaldılmış, nəticədə 1 milyon nəfərdən çox azərbaycanlı qaçqına çevrilmişdir. Ermənilər 2 minə yaxın yaşayış yerinin adını dəyişmiş, işğalçılıq nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinə sahib olmuşlar.

Nüfuzlu erməni lobbisi ABŞ konqresinin də fikrini çaşdırma bilmişdir. Belə ki, Amerikanın erməni seçiciləri bəzi konqres üzvlərinə sponsorluq etməklə yanaşı, həm də Kaliforniya, Miçigan (bu ştatlarda ermənilər çoxluq təşkil edir) və s. ştatlarda anti Azərbaycan əhvalruhiyyəsini gücləndirmişlər. Bu cəhəti «Vaşinqton post» qəzeti də qeyd etmişdir. Hətta bu təsir o qədər güclü olmuşdür ki, 1992-ci ilin oktyabrın 24-də konqres hökumət səviyyəsində Azərbaycana hər cür yardım, o cümlədən humanitar yardım göstərilməsini qadağan edən 907 sayılı qərar (artıq bir neçə ildir ki, bu qərar dondurulmuşdur) qəbul edilmişdir. Halbuki işğalçı

dövlət olan Ermənistanı bu vaxta qədər hər cür yardım göstərilməkdədir. 1992-2003-cü illərdə ABŞ konqresi Ermənistanı hərbi və humanitar yardım formasında 1.336 milyard, işğala məruz qalan Azərbaycana isə 335 milyon dollar vermişdir.

İşğal nəticəsində 900-dən artıq yaşayış məntəqəsi talan edilmiş, yandırılmış və dağıdılmış, 6 min sənaye, kənd təsərrüfatı müəssisəsi və digər obyektlər məhv edilmiş, ümumi yaşayış sahəsi 9 milyon m²-dən artıq olan 150 min yaşayış binası dağıdılmış, 4366 sosial-mədəni obyekt, eyni zamanda 695 tibb ocağı darmadağın edilmişdir.

Hərbi təcavüz zamanı ələ keçirilmiş 927 kitabxana, 464 tarixi abidə və muzey, 100-dən çox arxeoloji abidə, 6 dövlət teatri və konsert studiyası dağıdılmışdır. Talan edilmiş muzeylərdən 40 mindən çox qiymətli əşya və nadir eksponat oğurlanmış, Ermənistanı daşınmışdır. Bununla da Ermənistan «Hərbi münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında» Haaqa və «Mədəni sərvətlərin qeyri-qanuni dövriyyəsi haqqında» Paris konvensiyasının müddəalarını kobudcasına pozmuşdur.

Ermənistanın yeritdiyi işğalçı siyasətin sosial nəticələrinə diqqət yetirək:

- ermənilər mədəniyyət abidələrimizi «erməniləşdirmək» siyasətini davam etdirməklə maddi və mədəni dəyərlərimizə sahib çıxmışlar;
- Naxçıvan və digər bölgələrə qarşı ərazi iddiaları irəli sürmüşlər;
- işğal zonasında alban-türk məbədlərini təmir edərək formalarını dəyişmişlər;
- işğal ərazilərində – Şuşa və Laçında 10-dan çox erməni kilsəsinin inşa etmiş, işğal ərazilərində ermənilərə məxsus xaç rəmzlərini basdırmışlar;
- kürdləri və PKK-çıları Ermənistanın işğalı altında olan ərazilərdə yerləşdirmişlər;
- erməni diasporu ilə PKK arasında əlaqələr yaratmışlar;
- işğal olunmuş ərazilərdə narkotik maddələr, becərmiş və onları nəql etmişlər;
- işğal olunmuş ərazilərdə terrorçuları yerləşdirmişlər;
- işğal olunmuş əraziləri minalamışlar.

İşğal olunmuş Azərbaycan ərazisində 2 dövlət qoruğu, 1 milyon hektar kənd təsərrüfatı üçün yararlı sahə, 260 min hektar meşə sahəsi, 100-dən çox faydalı qazıntı yatağı (qızıl civə, miss, sink, mineral sular və s.) qalıb. Zəbt olunmuş ərazilərdə ekoloji tarazlıq pozulmuş, milli təbii sərvətlər, abidələr dağıdılmış və Ermənistanı daşınmışdır. Azərbaycana qarşı ən dəhşətli cinayət işğal olunmuş ərazilərdə Ermənistanın Razdan Atom elektrik stansiyasının tullantılarının basdırılmasıdır.

12 may 1994-cü ildə atəşkəs əldə olunsay da, bu vaxta qədər problemin sülh yolu ilə həlli qeyri-mümkün olmuşdur. ATƏT-in Minsk qrupunun bu missiyanı öz üzərinə götürməsinə baxmayaraq, onun fəaliyyəti qənaətbəxş deyildir. Belə ki, hələ də ermənilər tərəfindən atəşkəs vaxtaşırı pozulur, qan tökülür.

Bu gün Azərbaycan xalqı haqq və ədalətin zəfər çalacağına ümid bəsləyir, öz xoşbəxt gələcəyini ərazisinin bütövlüyündə görür. Həqiqətin üzə çıxmasında dünya ictimaiyyətinin dəstəyinə arxalanır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Justin Mclarthy and Carolyn Mclarthy. Turks and Armenians. A manual on the Armenian of Turkish American Associations Washington, D.C. 1989, p.139.
2. Hafizzadə M. Qarabağ. Təbriz, 2001, 251 s. (farsca).
3. Bünyadov L., Bünyadov T., Səfərli Ə., Yusifov Y., Nərimanov İ. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1994, 719 s.

4. Səmyuel A. UJML. Ermənistan-terrorçu «xristian» ölkənin gizlinləri. I cild. Bakı, 385 s.
5. Onullahi S. Erməni millətçiləri və İran. Təbriz. 2001, 91 s. (fars dilində).
6. Sərdariniya S. Qarabağın tarixi. Təbriz, 2005, 536 s.
7. Johanned Rau. The Nagorno-Karabakh conflict, between Armea and Azerbaijan, Abrief Historical Outline. Berlin, 2007, 95 p.
8. Elşad Mirbəşiroğlu. Siyasi münaqişələr: mahiyyəti, quruluşu, həlli. Bakı, 2009, s. 431-479.
9. Şimşir B.N. Erməni məsələsi: 1774-2005, IV nəşr. Ankara, 2006, 470 s.

V.M.ОРУДЖЕВА

Бакинский Государственный Университет

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ, НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ

В статье рассматриваются причины, породившие армяно-азербайджанский, Нагорно-Карабахский конфликт и социальные последствия, к которым этот конфликт привел. Проблема исследуется на основе анализа исторических фактов, местных и зарубежных научных изданий. Показаны причины возникновения «армянского» вопроса и его существования по сегодняшний день. Проанализирована история армянской агрессии и покровительства.

V.M.ORUJOVA

Baku State University

SOCIO-POLITICAL PERSPECTIVE ON THE ARMENIAN-AZERBAIJANI NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

The article discusses the reasons that gave rise to the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict and social consequences that this conflict resulted. The problem is investigated based on the analysis of historical facts, local and international scientific publications. The causes of the "Armenian " question and its existence today. Analyzed the history of the Armenian aggression and patronage.

Rəyçilər: dos. A.Şirinov, t.e.d.R.C.Süleymanov

Bakı Dövlət Universiteti, "Beynəlxalq münasibətlər" kafedrasının 19.10.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №01).